

WSTĘP

Czwarty tom *Dziennika czynności Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego* obejmuje okres od 1 sierpnia 1942 r. do 5 lipca 1943 r., kiedy informacja o tragicznej śmierci generała w Gibraltarze dotarła do Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza oraz innych członków władz naczelnych RP na uchodźstwie. Okres ten obfitował w wydarzenia kluczowej rangi zarówno w dziedzinie spraw wojskowych, jak i w zakresie cywilnej władzy premiera rządu RP, w tym zwłaszcza w kwestii relacji z innymi państwami.

W połowie sierpnia 1942 r. Polskie Siły Zbrojne liczyły 108 774 osoby (w tym 97 669 żołnierzy wojsk lądowych, 9259 lotników oraz 1846 marynarzy). Według stanu na 1 lipca 1943 r., liczba ta zmniejszyła się do 106 191 osób (a więc o 2583 osoby, czyli niecałe 2,5%), w tym 91 787 żołnierzy wojsk lądowych (w Armii Polskiej na Wschodzie służyło ponad 65 tys. żołnierzy, w I Korpusie Pancerno-Motorowym ponad 17 tys. żołnierzy), 11 558 lotników oraz 2675 osób wchodzących w skład personelu Polskiej Marynarki Wojennej¹.

Po wyewakuowaniu całości Armii Polskiej w ZSRR do Iranu (zakończenie ewakuacji nastąpiło 30 sierpnia 1942 r.) 12 września 1942 r. Naczelnny Wódz, opierając się na projekcie gen. dyw. Władysława Andersa, zatwierdził nową organizację wojska na Bliskim Wschodzie, tworząc Armię Polską na Wschodzie. Jej dowódcą został gen dyw. Władysław Anders, zastępcą dowódcy – gen. dyw. Józef Zajac, zaś szefem sztabu – gen. bryg. Bronisław Rakowski. W skład armii wchodziły: 3. Dywizja Strzelców Karpackich (dowódca: gen. bryg. Stanisław Kopański), 5. Dywizja Piechoty (dowódca: gen. bryg. Bronisław Rakowski, następnie gen. bryg. Zygmunt Bohusz-Szyszko), 6. Dywizja mieszana (dowódca: gen. bryg. Michał Tokarzewski-Karaszewicz) oraz 7. Dywizja (dowódca: płk dypl. Leopold Okulicki). W pierwszej połowie 1943 r. nastąpiły zmiany w organizacji i obsadzie dowódczej APW. W marcu 1943 r. zastępcą dowódcy Armii został gen. dyw. Michał Tokarzewski-Karaszewicz, rozbudowano 5. Dywizję, przemianowując ją na 5. Kresową Dywizję Piechoty, rozwiązano 6. Dywizję. W maju 1943 r. dokonano podziału dowództwa na część operacyjną oraz dowództwo bazy i etapów armii (dowódca: gen. bryg. Józef Wiatr)². Jednostki Armii Polskiej na

¹ IPMS, Gabinet Naczelnego Wodza, sygn. A.XII.1, t. 76, k. 61–62, 130; *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. II: *Kampanie na obczyźnie*, cz. 2, Londyn 1975, s. 118.

² *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. II, cz. 2, s. 312–327.

Wschodzie Naczelny Wódz wizytował w czerwcu 1943 r. (m.in. 3–4 czerwca 1943 r. 5. Kresową Dywizję Piechoty, 5–8 czerwca 1943 r. 3. Dywizję Strzelców Karpackich, 12–13 czerwca 1943 r. 7. Dywizję i Dowództwo Bazy i Etapów).

Zasadnicze zmiany zaszyły w strukturze i dowództwie I Korpusu, przemianowanego 31 sierpnia 1942 r. na I Korpus Pancerno-Motorowy. 1 października 1942 r. dowództwo nad nim objął gen. bryg. Mieczysław Boruta-Spiechowicz, zastępując na tym stanowisku gen. Mariana Kukieła, który z kolei 26 września 1942 r. został powołany na stanowisko ministra spraw wojskowych. W grudniu 1942 r. w skład korpusu wchodziły: 1. Dywizja Pancerna (dowódca: gen. bryg. Stanisław Maczek) oraz 1. Samodzielna Brygada Strzelców (dowódca: gen. bryg. Bronisław Duch), przemianowana 20 marca 1943 r. na 1. Dywizję Grenadierów (kadrową). Do końca 1942 r. funkcjonowała Brygada Szkolna, zastąpiona następnie przez Dowództwo Jednostek Terytorialnych (dowódca: gen. bryg. Janusz Głuchowski). Jednostką podległą bezpośrednio Naczelnemu Wodzowi, z przeznaczeniem do użycia w Polsce, była 1. Samodzielna Brygada Spadochronowa (dowódca: płk dypl. Stanisław Sosabowski). W marcu 1943 r. dowódcą I Korpusu Pancerno-Motorowego został gen. Józef Zając (do czasu jego przybycia z Bliskiego Wschodu obowiązki dowódcy pełnił gen. Stanisław Maczek). Z kart *Dziennika czynności* wyłania się troska Naczelnego Wodza o żołnierzy I Korpusu. W okresie objętym niniejszym tomem wizytował on m.in. 1. Dywizję Pancerną (23 października 1942 r.), 1. Samodzielną Brygadę Strzelców (12 marca 1943 r.), najczęściej zaś Samodzielną Brygadę Spadochronową (2 września i 20 października 1942 r., 13 marca 1943 r.) 16 stycznia 1943 r. miała miejsce wizytacja całego I Korpusu Pancerno-Motorowego, której przebieg wzbudził spore kontrowersje, m.in. ze względu na treści polityczne pojawiające się podczas przemówień oraz rewiowy charakter wydarzenia.

Rozwijały się Polskie Siły Powietrzne. We wrześniu 1942 r. oficerowie polscy objęli dowództwo stacji RAF: Northolt (ppłk Mieczysław Mümler) i Heston (ppłk Stanisław Brzezina). Od 14 marca 1943 r. w Północnej Afryce w ramach 145. Dywizjonu RAF operował Polski Zespół Walczący (tzw. „Cyrk Skalskiego”). 20 marca 1943 r. sformowano nowy 318. Dywizjon Myśliwsko-Rozpoznawczy „Gdański”. 1 kwietnia 1943 r. w ramach 138. Dywizjonu RAF utworzono eskadrę polską, której celem było dokonywanie lotów pomiędzy Wielką Brytanią a okupowanym krajem. W czerwcu tego roku utworzono 3. Skrzydło Polskie (dowódca: kpt. Walerian Żak). Polscy lotnicy brali wydatny udział w działaniach bojowych nad Europą. Doceniając wkład tego komponentu Polskich Sił Zbrojnych, gen. W. Sikorski w okresie objętym niniejszym tomem wizytował XI grupę myśliwską (4 sierpnia 1942 r.), 307. Dywizjon Myśliwski (10 września 1942 r.), 300., 301. i 305. Dywizjony Bombowe oraz 302. i 317. Dywizjony Myśliwskie (6 marca 1943 r.)

Głównym organem pracy wojskowej gen. W. Sikorskiego był Sztab Naczelnego Wodza. Od marca 1942 r. jako Naczelnemu Wodzowi i jednocześnie ministrowi spraw wojskowych podlegali mu bezpośrednio: biskup polowy (bp Józef Gawlina), wiceminister spraw wojskowych (gen. bryg. Izydor Modelski), szef Sądownictwa Wojskowego i Naczelnej Prokuratury Wojskowej (płk Stanisław Szurlej), Inspektor

Lotnictwa (gen. bryg. pil. obs. Stanisław Ujejski), szef Kierownictwa Marynarki Wojennej (wadm. Jerzy Włodzimierz Świrski) oraz szef Gabinetu Naczelnego Wodza i Ministra Spraw Wojskowych (ppłk dypl. Zygmunt Borkowski). Sztabem NW od 1 lipca 1940 r. kierował płk dypl./gen. bryg. Tadeusz Klimecki. Towarzyszył on Naczelnemu Wodzowi podczas podróży na Bliski Wschód i wraz z nim poniósł śmierć podczas katastrofy w Gibraltarze w dniu 4 lipca 1943 r. Zastępcą Szefa Sztabu, nadzorującym działalność Oddziałów I i IV Sztabu (i jednocześnie szefem Oddziału IV Sztabu NW) był płk dypl. Mieczysław Tomasz Sulisławski. Oddziałem I kierował płk dypl. Wielisław Krajowski (właśc. Králiček), Oddziałem II – ppłk dypl. Stanisław Gano, Oddziałem III – płk dypl. Andrzej Marecki, Oddziałem V – ppłk dypl. Józef Juliusz Bischof, Oddziałem VI – ppłk dypl. Michał Protasewicz. Szefowi Sztabu podlegali ponadto Szef Łączności (płk dypl. Heliodor Cepa), Inspektor Pociągów Pancernych (płk Leonard Jerzy Michalski), Biuro Szyfrów oraz Wojskowy Instytut Techniczny. 25 listopada 1942 r. nastąpiła zmiana organizacji Sztabu Naczelnego Wodza. Teraz Szefowi Sztabu podlegały bezpośrednio oddziały: Operacyjny (szef: płk dypl. A. Marecki), Wywiadowczy (ppłk/płk dypl. S. Gano), Specjalny (ppłk dypl. M. Protasewicz), Personalny (ppłk/płk dypl. J. Bischof) oraz Szef Łączności (płk dypl. H. Cepa). Zastępcy Szefa Sztabu (płk dypl. M. Sulisławski) podlegały oddziały Organizacyjny (płk dypl. W. Krajowski) i Planowania (ppłk dypl. Ignacy Kazimierz Banach). Ówczesna struktura i obsada personalna kierownictwa Sztabu NW nie uległa zmianie do śmierci gen. W. Sikorskiego³. Wymienieni oficerowie stanowili grono jego bliskich współpracowników, zaś ich robocze odprawy u Naczelnego Wodza przewijają się na wielu stronach niniejszej publikacji. Dwaj spośród nich – gen. T. Klimecki i płk A. Marecki – towarzyszyli NW do końca, ponosząc wraz z nim śmierć w katastrofie z 4 lipca 1943 r. Należy pamiętać, o czym pisałem we Wstępie do II tomu *Dziennika czynności Naczelnego Wodza*, że niewralgiczną agendą organizującą działania gen. Władysława Sikorskiego był Gabinet Naczelnego Wodza i Ministra Spraw Wojskowych, następnie Gabinet Naczelnego Wodza i Ministra Obrony Narodowej. Na jego czele stał ppłk dypl. Zygmunt Borkowski⁴.

Dekretem z 27 maja 1942 r. o organizacji naczelnych władz wojskowych w czasie wojny⁵ prezydent Władysław Raczkiewicz dokonał modyfikacji przepisów w tej materii wprowadzonych dekretem prezydenta Ignacego Mościckiego z 1 września 1939 r. o sprawowaniu zwierzchnictwa nad Siłami Zbrojnymi, o organizacji naczelnych władz wojskowych i o komisarzach cywilnych – od chwili mianowania Naczelnego Wodza⁶, dopasowując je do aktualnej sytuacji. 26 września 1942 r.

³ *Ibidem*, s. 103–106; *Sztab Generalny Wojska Polskiego 1918–2018*, Warszawa 2018, s. 84–85.

⁴ Szerzej na ten temat: D. Koreś, *Gabinet Ministra Spraw Wojskowych (Obrony Narodowej) i Naczelnego Wodza (Szefa Sztabu Głównego) PSZ w latach 1939–1945* [w:] *Studia z dziejów Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (1939–1947)*, pod red. P. Chmielowca, K. A. Tochmana, Rzeszów–Warszawa 2019, s. 25–49; J. Rabiński, *Wstęp* [w:] *Dziennik czynności Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego*, pod red. J. Rabińskiego, oprac. J. Rabiński, J. Kowalska, E. Rzeczkowska, t. II, Lublin 2017, s. 10–11.

⁵ Dz.U. 1942, nr 5, poz. 9.

⁶ Dz.U. 1939, nr 86, poz. 543.

Prezydent RP odwołał gen. W. Sikorskiego ze stanowiska ministra spraw wojskowych, powierzając tę funkcję gen. Marianowi Kukielowi. 19 listopada tegoż roku zmieniono nazwę resortu, która odtąd brzmiała: Ministerstwo Obrony Narodowej⁷.

Oprócz sprawowania naczelnego dowództwa Polskich Sił Zbrojnych, gen. Władysław Sikorski zajmował stanowisko premiera polskiego rządu. Wiele zapisów na kartach *Dziennika czynności* odnosi się do tej właśnie cywilnej sfery wojennej aktywności generała. Dla sprawy polskiej na arenie międzynarodowej okres objęty niniejszym tomem *Dziennika* należy do przełomowych. Paradoksalnie, ale i logicznie, sukcesy koalicji antyhitlerowskiej w Afryce Północnej, na Oceanie Spokojnym, a przede wszystkim na Froncie Wschodnim, oznaczały silniejszą kartę przetargową w polityce międzynarodowej w rękach ZSRR, dążącego do przesunięcia swojej granicy zachodniej kosztem Polski. Minął moment, w którym wydawało się, że istnieje możliwość budowy dobrosąsiedzkich relacji polsko-sowieckich (układ Sikorski-Majski z lipca 1941 r. oraz wizyta gen. W. Sikorskiego w ZSRR w grudniu 1941 r.) Zacieśnianiu relacji z pewnością nie sprzyjało wyprowadzenie Armii Polskiej z ZSRR do Iranu. Nie ulega jednak wątpliwości, że wspomniane odprężenie w relacjach polsko-sowieckich kontynuowane mogło być jedynie pod warunkiem ustępstw polskich wobec władz sowieckich, a przez samego Józefa Stalina traktowane było jedynie w kategoriach taktycznych. Widać to wyraźnie choćby w polityce władz sowieckich wobec powiększającej się armii Andersa oraz w stosunku do polskich placówek dyplomatycznych w ZSRR.

W okresie objętym niniejszym tomem stosunki polsko-sowieckie układały się w sposób wręcz dramatyczny. W odpowiedzi na notę polskiego ministra spraw zagranicznych Edwarda Raczyńskiego z 27 sierpnia 1942 r. w sprawie dalszego poboru do Armii Polskiej w ZSRR ambasador sowiecki Aleksander Bogomołow wystosował 31 października 1942 r. obszernie memorandum, w którym oskarżył rząd polski o złamanie ustaleń polsko-sowieckich, poczynionych w lipcu i sierpniu 1941 r. 16 stycznia 1943 r. rząd ZSRR oświadczył, że anuluje swą decyzję z 1 grudnia 1941 r. o uznaniu obywatelstwa polskiego osób je posiadających, zamieszkujących tereny tzw. zachodniej Ukrainy i zachodniej Białorusi, włączone do ZSRR w listopadzie 1939 r. Odtąd uważani byli oni za obywateli sowieckich. Odpowiedzią na ten akt była nota E. Raczyńskiego z 26 stycznia 1943 r. z odmową uznania jednostronnych decyzji sowieckich. Wreszcie 13 kwietnia 1943 r. Niemcy poinformowały o odkryciu w okolicach Katynia masowych grobów zamordowanych oficerów polskich, zarzucając popełnienie tej zbrodni ZSRR. Wobec odrzucenia tej tezy przez władze sowieckie rząd RP, pomimo nacisków brytyjskich na wyciszenie sprawy, zwrócił się 16 kwietnia 1943 r. do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża z prośbą o zbadanie okoliczności śmierci polskich oficerów. Posunięcie to skutkowało „przerwaniem” przez ZSRR oficjalnych stosunków polsko-sowieckich

⁷ Dz.U. 1942, nr 10, poz. 21.

w dniu 25 kwietnia 1943 r. i oskarżeniem Polaków o współdziałanie z Hitlerem w szkalowaniu niewinnej władzy sowieckiej⁸.

W obliczu trudnych relacji polsko-sowieckich gen. W. Sikorski starał się zacieśniać relacje z Wielką Brytanią i USA. Pozostawał w stałym kontakcie z władzami brytyjskimi (nie mogło być zresztą inaczej, choćby ze względu na fakt funkcjonowania władz RP w Wielkiej Brytanii), w tym z premierem Wielkiej Brytanii Winstonem Churchillem. W okresie objętym niniejszym tomem spotkał się z nim pięciokrotnie (30 sierpnia i 19 listopada 1942 r. oraz 15, 27 i 28 kwietnia 1943 r.)⁹ Ostatnie spotkania miały miejsce w sytuacji szczególnie napiętych relacji pomiędzy ZSRR i Polską. Nie ulega kwestii, że władze brytyjskie dążyły do osłabienia tego napięcia. Uznając możliwość popełnienia zbrodni katyńskiej przez ZSRR, jednocześnie wskazywały na kontrcelowość nagłaśniania tej kwestii w ówczesnych realiach politycznych i militarnych. Po zerwaniu relacji polsko-sowieckich przez ZSRR władze brytyjskie przyjęły optykę sowiecką, uznając większą wartość sojuszu z ZSRR niż z Polską podczas trwających zmagani zbrojnych. Tę ewolucję doskonale ilustrują dwa cytaty z wypowiedzi W. Churchilla. Jeszcze 15 kwietnia 1943 r. premier brytyjski stwierdził, że „stoi bez jakichkolwiek zastrzeżeń przy Rządzie Polskim i Premierze Sikorskim, z którym będzie współpracował, współpracuje i współpracować będzie, niewzruszenie darząc go pełnym zaufaniem”¹⁰. Niecały miesiąc później, 10 maja 1943 r. depešował do brytyjskiego ministra spraw zagranicznych Anthony’ego Edena: „Sikorski powinien odczuć wyraźnie, że wraz ze swoim otoczeniem znaleźli się w beznadziejnym położeniu na skutek zaatakowania publicznie Rosji. Jest to mała część kary za ich głupotę. [...] Mam coraz silniejsze przekonanie, że nie możemy być zbyt delikatni z tymi niemądrymi ludźmi”¹¹. Stwierdził, że jeśli gen. Sikorski nie przychyli się do sowieckiego postulatu rekonstrukcji jego gabinetu, Wielka Brytania „umyje ręce od spraw polskich”¹².

29 listopada 1942 r. gen. Władysław Sikorski wyleciał w swoją trzecią podróż do Ameryki Północnej. Podczas pobytu w Stanach Zjednoczonych (1–17 grudnia 1942 r. oraz 31 grudnia 1942 r. – 10 stycznia 1943 r.) spotkał się z najważniejszymi politykami i dowódcami wojskowymi USA. Przed wszystkim trzykrotnie (2 i 3 grudnia 1942 r. oraz 5 stycznia 1943 r.) został przyjęty w Białym Domu przez prezydenta Franklina Delano Roosevelta. Tematyka rozmów z prezydentem USA była obszerna i zróżnicowana. Omawiano aktualną sytuację wojenną i dalsze działania alianckie. Sikorski

⁸ M. Kukiel, *Generał Sikorski. Żołnierz i mąż stanu Polski Walczącej*, Londyn [b.r.w.], s. 205–207, 217–218, 223–231; J. Tebinka, *Dyplomacja brytyjska wobec sprawy katyńskiej w latach 1943–1945* [w:] *Z dziejów Polski i emigracji (1939–1989)*, pod red. M. Szczerbińskiego, T. Wolszy, Gorzów Wielkopolski 2003, s. 454–457; T. Wolsza, *„Katyń to już na zawsze katy i katorżani”. W „polskim Londynie” o sowieckiej zbrodni w Katyniu (1940–1956)*, Warszawa 2008; W. Materski, *Katyń. Od kłamstwa ku prawdzie*, Warszawa 2012.

⁹ Szczegóły spotkań: *Na najwyższym szczeblu. Spotkania premierów Rzeczypospolitej Polskiej i Wielkiej Brytanii podczas II wojny światowej*, oprac. M. K. Kamiński, J. Tebinka, Warszawa 1999, s. 71–96; *W sojusznicy Londynie. Dziennik ambasadora Edwarda Raczyńskiego 1939–1945*, London 1960, s. 173–174; J. Tebinka, *„Wielka Brytania dotrzyma lojalnie swojego słowa”. Winston S. Churchill a Polska*, Warszawa 2013, s. 141–142.

¹⁰ *Na najwyższym szczeblu*, s. 90.

¹¹ Cyt. za: J. Tebinka, *„Wielka Brytania dotrzyma lojalnie swojego słowa”*, s. 145.

¹² *Ibidem*.

przekonywał Roosevelta do otwarcia drugiego frontu w Europie na Bałkanach, co umożliwiłoby wyparcie niemieckich wojsk okupacyjnych z Europy Środkowej, w tym z Polski, przed wejściem na ten obszar Armii Czerwonej. Koncepcja ta współgrała z ówczesnym nastawieniem amerykańskiego prezydenta. Ponadto omówiono m.in. kwestię relacji polsko-sowieckich, założenia polityki wobec Niemiec po ich pokonaniu, działalność i potrzeby Armii Krajowej, pomoc dla konspiracji krajowej, wreszcie plany powojennej federacji państw w Europie Środkowo-Wschodniej, która to kwestia spotkała się z żywym zainteresowaniem amerykańskiego prezydenta.

Pobyt Sikorskiego w USA obfitował w inne ważne spotkania m.in. z wiceprezydentem Henrym Wallacem (22 grudnia 1942 r.), sekretarzem stanu Cordellem Hullem (5 grudnia 1942 r.), przewodniczącym Połączonego Komitetu Szefów Sztabów i szefem sztabu Prezydenta USA adm. Williamem D. Leahym (5 grudnia 1942 r.), szefem sztabu wojsk lądowych USA gen. Georgem Marshalllem (7–8 grudnia 1942 r., 7 stycznia 1943 r.), ministrem marynarki płk. Williamem Knoxem (9 grudnia 1942 r.). 7 stycznia 1943 r. Sikorski uczestniczył w posiedzeniu Połączonego Komitetu Szefów Sztabów w Waszyngtonie. 7 grudnia 1942 r. wygłosił przemówienie podczas tajnego posiedzenia Komisji Spraw Zagranicznych Kongresu USA, zaś dwa dni później był gościem Sądu Najwyższego USA. Podczas pobytu w Stanach Zjednoczonych odwiedził Waszyngton, Nowy Jork, Chicago (gdzie uczestniczył m.in. w spotkaniach z przedstawicielami Polonii amerykańskiej), Detroit, Nowy Orlean, w którym spędził święta Bożego Narodzenia oraz Fort Worth w stanie Teksas. Polski Naczelnny Wódz był zadowolony z efektów wizyty w USA. W swoich wystąpieniach po powrocie do Wielkiej Brytanii (m.in. na forum Rady Ministrów) podkreślał poparcie Stanów Zjednoczonych dla polskiej polityki. W prywatnych rozmowach nie ukrywał jednak, że trudno liczyć na pełne poparcie amerykańskie dla kształtu przedwojennej granicy polsko-sowieckiej. W dniach 27–31 grudnia 1942 r. Sikorski przebywał w Meksyku, gdzie prowadził rozmowy m.in. w sprawie przyjęcia uchodźców polskich, którzy po opuszczeniu ZSRR przebywali na Dalekim Wschodzie. Efektem rozmów było utworzenie osiedla w Santa Rosa dla ok. 20 tys. uchodźców polskich. Podczas pobytu w Meksyku Sikorski dwukrotnie spotkał się z prezydentem tego kraju Manuelem Ávila Camacho i został udekorowany Orderem Orła Azteckiego.

Innym istotnym elementem polityki międzynarodowej gen. Władysława Sikorskiego były ożywione kontakty z premierami rządów, których wojenną siedzibą stał się Londyn. Przybrały one formę tzw. konferencji międzyalianckich, które odbywały się zwykle raz w miesiącu, podczas których spotykali się premierzy i ministrowie spraw zagranicznych wspomnianych państw. Było to dla Sikorskiego forum wymiany myśli m.in. z premierami: Belgii Hubertem Pierlotem, Norwegii Johanem Nygaardsvoldem, Jugosławii Slobodanem Jovanowiciem, Grecji Emmanouilem Tsouderosem, Holandii Pieterem Sjoerdsem Gerbrandym i Czechosłowacji Janem Šrámkiem. To właśnie wypracowane w tym kręgu postulaty dotyczące powojennego kształtu Europy gen. Sikorski przedstawił m.in. prezydentowi Rooseveltowi podczas swojego pobytu w USA.

Pośród innych mężów stanu, z którymi w okresie objętym niniejszym tomem miał okazję spotkać się gen. Władysław Sikorski, warto wymienić: władcę Zjednoczonego

Królestwa Jerzego VI, króla Norwegii Haakona VII, króla Grecji Jerzego II, króla Egiptu Faruka I, prezydenta Czechosłowacji Edvarda Beneša, premiera Związku Południowej Afryki Jana Christiaana Smutsa, premiera Iraku Nuriego as Saida, regenta Iraku Abd al-Ilaha ibn Alego ibn Husajna, prymasa Anglii kard. Arthura Hinsleya.

Publiczna misja gen. Władysława Sikorskiego została przerwana 4 lipca 1943 r. Naczelny Wódz, który wracał ze swej podróży na Bliski Wschód (wizytował m.in. Armię Polską na Wschodzie) przebywał na pokładzie samolotu Liberator II o numerze AL-523, który o godz. 23.07 rozpoczął swój lot do Londynu. Maszyna nie zdołała osiągnąć dostatecznej wysokości i po kilkunastu sekundach od startu uderzyła w morze. Wskutek odniesionych obrażeń zginął nie tylko gen. Sikorski, lecz również m.in. towarzyszący mu szef Sztabu – gen. Tadeusz Klimecki, szef Oddziału III – płk dypl. Andrzej Marecki, płk Victor Cazalet – brytyjski oficer łącznikowy przy polskim Naczelnym Wodzu oraz por. mar. Józef Ponikiewski – adiutant Naczelnego Wodza. Z Sikorskim podróżowali również m.in. jego córka Zofia Leśniowska oraz osobisty sekretarz Adam Kułakowski, których ciał nie odnaleziono. Trumna z ciałem gen. Sikorskiego została przetransportowana do Wielkiej Brytanii drogą morską, na pokładzie niszczyciela ORP „Orkan”. Od 10 do 14 lipca wystawiono ją w gmachu Prezydium Rady Ministrów przy Kensington Gardens. 14 lipca ciało Generała przewieziono do katedry Westminsterskiej, w której następnego dnia odbyła się uroczysta msza święta, zaś kolejnego dnia ciało gen. Sikorskiego spoczęło na cmentarzu lotników polskich w Newark-on-Trent. Nie był to koniec pośmiertnej odysei doczesnych szczątków bohatera niniejszej publikacji – we wrześniu 1993 r. zostały one przewiezione do Polski, zaś 17 września tego roku spoczęły w krypcie katedry na Wawelu w Krakowie.

Otwarte pozostaje pytanie o przyczyny katastrofy w Gibraltarze. Niestety, podczas kwerend przeprowadzonych przy przygotowywaniu czwartego tomu DCNW nie udało się, pomimo podjętych prób, dotrzeć do dokumentów, które rzuciłyby nowe światło na przyczyny katastrofy. Zagrożenie podczas podróży lotniczych stale towarzyszyło gen. Sikorskiemu. O incydencie z ppłk. dypl. Bohdanem Kleczyńskim wspominałem we *Wstępie* do III tomu *Dziennika czynności Naczelnego Wodza*¹³. W okresie objętym niniejszym tomem, podczas planowanej w dniu 30 listopada 1942 r. podróży z Montrealu do Waszyngtonu, krótko po starcie, obydwaj silniki samolotu przestały działać. Pilot wykonał lądowanie awaryjne w polu, uderzając kilkakrotnie mocno o podłoże. Pasażerom, cudem, nie stało się nic poza stłuczeniami. Zniszczeniu uległ natomiast bagaż. Zwolennikami tezy o śmierci gen. Sikorskiego wskutek zamachu są m.in. Tadeusz A. Kisielewski, Dariusz Baliszewski i David Irving¹⁴. Do przyjęcia

¹³ J. Rabiński, *Wstęp* [w:] *Dziennik czynności Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego*, pod red. J. Rabińskiego, oprac. J. Kowalska, A. Gładysz, G. P. Urban, t. III, Lublin–Warszawa 2022, s. 9.

¹⁴ D. Irving, *Wypadek. Śmierć generała Sikorskiego*, Pruszków 2000; T. A. Kisielewski, *Zamach. Tropem zabójców generała Sikorskiego*, Poznań 2005; *idem*, *Zabójcy. Widma wychodzą z cienia*, Poznań 2006; *idem*, *Gibraltar i Katyń. Co kryją archiwa rosyjskie i brytyjskie*, Poznań 2015; D. Baliszewski, *Gibraltar. Tajemnica Sikorskiego*, Warszawa 2017; por. J. Iranek-Osmecki, *Edward Szarkiewicz* [w:] K. Iranek-Osmecki, *Powołanie i przeznaczenie. Wspomnienia oficera Komendy Głównej AK*, Warszawa 2004, s. 590–592. Podobne poglądy prezentowało wielu politycznych współpracowników

takich konkluzji skłania m.in. szereg sprzeczności w zeznaniach świadków, kuriozalne wręcz oficjalne ustalenia Brytyjskiej Komisji Śledczej badającej okoliczności katastrofy, przedłużany brak dostępu do pełnej dokumentacji brytyjskiej¹⁵. Na uwagę zasługują jednakże również analizy wskazujące choćby na możliwość przeciążenia samolotu i – prowadzącą do katastrofy – zmianę środka ciężkości maszyny¹⁶. Część spekulacji o zamachu na Sikorskiego przecięły wyniki sekcji zwłok generała wykonane na zlecenie Instytutu Pamięci Narodowej w 2008. Wykazały one, że Sikorski nie mógł zginąć w wyniku zastrzelenia, uduszenia, użycia broni białej lub otrucia. Obrażenia były typowe dla wypadków komunikacyjnych. Wskazywały, że w chwili katastrofy generał był żywy i przytomny.

Warto podkreślić, że władze RP szybko podjęły starania o wyjaśnienie przyczyn tragedii w Gibraltarze. Już 6 lipca 1943 r. do Gibraltaru przybył mjr inż. Stanisław Dudziński, polski obserwator z ramienia Inspektoratu Lotnictwa, działający przy brytyjskiej Komisji Badań Wypadków Lotniczych. Komisja ta uznała, że nie doszło do sabotażu, ale nie jest w stanie wskazać przyczyny katastrofy. Na miejsce śmierci gen. W. Sikorskiego udał się również pracownik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Tadeusz Ullmann, z zadaniami zbadania przyczyn wypadku, zwłaszcza hipotezy sabotażu dokonanego przez Polaków, organizacji poszukiwań i sprowadzenia zwłok pozostałych ofiar katastrofy, zabezpieczenia poczty znajdującej się w samolocie, którym podróżował naczelnny wódz. Ullmann w raporcie z końca lipca 1943 r. zwracał uwagę na nieścisłości w ustaleniach komisji brytyjskiej, postulując kontynuację śledztwa. Z konkluzjami strony brytyjskiej zapoznała się również komisja powołana przez ministra sprawiedliwości prof. Wacława Komarnickiego, na której czele stanął Tadeusz Cyprian. W październiku 1943 r. organ ten zakwestionował werdykt brytyjskiej Komisji Badania Wypadków Lotniczych, odrzucając jej stwierdzenie, że z całą pewnością nie doszło do sabotażu. Agenda kierowana przez Cypriana miała kontynuować prace, jednak brak dokumentów, wskazujących na podjęte przez nią działania i wysunięte na tej podstawie wnioski¹⁷.

Śmierć premiera i naczelnego wodza skutkowałą koniecznością pilnego przejęcia wykonywanych przez niego dotąd obowiązków. Nastąpiło postulowane przez wielu polityków opozycyjnych wobec Sikorskiego rozdzielenie tych dwóch stanowisk.

gen. Sikorskiego, m.in. Karol Popiel i gen. Izydor Modelski. Sugerowali oni, że za śmierć Sikorskiego odpowiadają jego krytycy w szeregach PSZ – HIA, Izydor Modelski Papers, „Gibraltar”, b. 1, f. 12A, Oświadczenie gen. I. Modelskiego, s. 14; *ibid.*, Zbiór artykułów gen. I. Modelskiego, b. 2, f. 48A, k. 19–28; *ibid.*, Notatki S. Modelskiej, b. 11, f. 1C, Notatka S. Modelskiej z ostatniej wizyty gen. Sikorskiego, s. 2–4; Archiwum The Polish Institute of Arts and Sciences in America, Karol Popiel Political Papers, sygn. 9.2, Maszynopis pracy K. Popiela „Generał Sikorski w mojej pamięci”, s. 189–190 (fragmenty, które nie weszły ostatecznie do publikacji); por. PISK, Zbiór materiałów archiwalnych dotyczących Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, sygn. 10/2, t. 4, Organizacja Klimkowski. Raport rtm. Jerzego Feliksa Szymańskiego do Szefa Sztabu Naczelnego Wodza, k. 1–6, 10.

¹⁵ Informacjami o niebezpieczeństwie zamachu na gen. Sikorskiego dysponowały również służby brytyjskie (MI5), które miały podjąć działania w celu ochrony bezpieczeństwa polskiego NW – NA, Foreign Office, Polish political scene 1942, sygn. FO 371/31094, C 10225, k. 91–93.

¹⁶ J. Zięborak, *Studium katastrofy Liberatora AL523. Gibraltar 1943*, Warszawa 2012; por. jednak F. Grabowski, *Liberator AL 523. Analiza techniczna katastrofy gibraltarskiej*, Warszawa 2017.

¹⁷ DCNW, t. 48b; J. M. Zarański, *Zagadka katastrofy gibraltarskiej po 15 latach*, Londyn 1959, s. 4–8.

8 lipca 1943 r. Prezydent RP mianował Naczelnym Wodzem gen. Kazimierza Sosnkowskiego¹⁸, zaś 14 lipca 1943 r. na stanowisko premiera desygnował Stanisława Mikołajczyka¹⁹. Katastrofa w Gibraltarze zbiegła się w czasie z aresztowaniem przez Gestapo generała Stefana Grot-Roweckiego, komendanta głównego Armii Krajowej. Kilka miesięcy wcześniej, w lutym 1943. Niemcy zatrzymali delegata rządu RP na kraj – profesora Jana Piekalkiewicza. Te straty Polska poniosła w czasie newralgicznych zmian w sytuacji międzynarodowej i militarnej, co zdecydowanie osłabiło możliwości aktywnego wpływania na bieg wydarzeń światowych i europejskich.

* * *

Prowadzenie notatek na temat codziennej aktywności Naczelnego Wodza pozostawało w domenie jego adiutantów. W okresie pomiędzy sierpniem 1942 r. i lipcem 1943 r. funkcje te pełnili: por. mar. Józef Ponikiewski (od 26 czerwca 1941 r., zginął wraz z gen. Sikorskim w katastrofie w Gibraltarze), por./kpt. pil. Czesław Głowczyński (od 2 marca 1942 r.) oraz rtm./mjr Michał Miszke (od 23 lipca 1942 r.)²⁰. W redagowaniu *Dziennika czynności* od początku brali też udział Regina i Edmund Oppmanowie. Jak wielokrotnie podkreślałem, maszynopiśmienne opracowanie *Dziennika czynności Naczelnego Wodza* autorstwa Reginy Oppmanowej stało się inspiracją i wzorem dla projektu, którego efektem jest niniejsza publikacja i zostało do niej włączone jako jeden z tekstów źródłowych²¹. Publikowany materiał pochodzi z zespołu „Dziennik Czynności Naczelnego Wodza”, przechowywanego w kolekcji „Gen. broni Władysław Sikorski” (sygn. KOL. 1/DCNW) w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. Okresu objętego niniejszym tomem dotyczą diariusze dokumentujące aktywności gen. Władysława Sikorskiego o sygnaturach: t. 57 (1 sierpnia – 3 grudnia 1942 r.), t. 58 (1 stycznia – 22 maja 1943 r.) oraz t. 59 (1 stycznia – 24 maja 1943 r.), przy czym t. 59 to brudnopis dla t. 58. T. 57 to terminarz brytyjski typu *Collins Half-Hour Appointment Diary 1942* w twardej, ciemnograntej okładce, o wymiarach 33,5x21 cm. Zawiera 756 paginowanych kart, wpisów dokonano czarnym, granatowym i niebieskim atramentem. T. 58 i 59 to identyczne bruliony firmy H. J. Ryman Ltd. z limitowanej serii *The Portland – Account Books*, posiadające twardą, bordową okładkę o wymiarach ok. 20x32 cm (z powodu upływu czasu wymiary obydwu brulionów różnią się o ok. 2 mm) T. 58 zawiera 282 paginowane strony, na których wpisów dokonano czarnym i granatowym atramentem. T. 59 zawiera 288 paginowanych kart, większość wpisów wykonano ołówkiem,

¹⁸ Dz.U. 1943, nr 7, cz. II, s. 52.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ IPMS, Gabinet Naczelnego Wodza, sygn. A.XII.1, t. 47, Obsada personalna Gabinetu Naczelnego Wodza i Ministra Spraw Wojskowych 1942 r., k. 28; *ibid.*, Obsada personalna Gabinetu Naczelnego Wodza i Ministra Obrony Narodowej od 1 I 1943 do 23 I 1943, k. 35; *ibid.*, Obsada personalna Gabinetu Naczelnego Wodza i Ministra Obrony Narodowej od 23 I 1943 do 31 V 1943, k. 45; *ibid.*, Obsada personalna Gabinetu Naczelnego Wodza i Ministra Obrony Narodowej od 1 VI 1943 do 1 VIII 1943, k. 50.

²¹ Szerzej na ten temat: J. Rabiński, *Wstęp* [w:] *Dziennik czynności Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego*, pod red. J. Rabińskiego, oprac. J. Rabiński, E. Rzeczkowska, J. Kowalska, t. I, Lublin 2016, s. 21–24; *idem*, *Wstęp* [w:] *Dziennik czynności Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego*, t. II, s. 12.

poza tym czarnym, granatowym i zielonym atramentem. Do niektórych podkreśleń i przekreśleń użyto czerwonej kredki. Jak wspomniano wyżej, podobnie jak w tomach poprzednich, za źródło uznano maszynopis kalendarium czynności gen. Sikorskiego opracowany przez Reginę Oppmanową, dotyczący okresu od 1 sierpnia 1942 r. do 5 lipca 1943 r., przechowywany w 12 tekach o sygn. t. 37–48. Dla okresu od 25 maja do 5 lipca 1943 r. maszynopis Oppmanowej jest w niniejszej publikacji jedynym źródłem dokumentującym aktywność gen. Władysława Sikorskiego.

* * *

Publikacja czwartego tomu *Dziennika czynności Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego*, zamykającego kalendarium działań generała, jest efektem wyłożonej pracy i zaangażowania wielu osób i instytucji, którym winien jestem podziękowania. Składam je w pierwszej kolejności pod adresem byłego prezesa Zarządu Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie inż. Krzysztofa Barbarskiego oraz prof. Andrzeja Suchcitzę – kierownika Archiwum Instytutu – za zgodę na opracowanie tego jakże cennego dla Instytutu materiału, zaufanie, merytoryczne uwagi i stworzenie optymalnych warunków do prowadzenia kwerend. Profesorowi A. Suchcitzowi dziękuję ponadto za przekład części tekstu na język angielski.

Jestem wdzięczny Ministerstwu Nauki i Szkolnictwa Wyższego (wcześniej Ministerstwu Edukacji i Nauki) za dostrzeżenie wartości projektu i sfinansowanie jego realizacji w ramach prestiżowego Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Dziękuję pracownikom Działu Krajowych Projektów Naukowych, Działu Repozytorium i Pozycjonowania Wydawnictw oraz Sekretariatu Wydziału Nauk Humanistycznych mojej Uczelni: Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II za administracyjną obsługę projektu.

Za uważną lekturę obszernego materiału i wnikliwe uwagi merytoryczne dziękuję recenzentom: prof. Jackowi Piotrowskiemu, prof. Jerzemu Kirszakowi oraz dr. Danielowi Koresiowi.

Wyrażam swoją wdzięczność wszystkim, którzy przyczynili się do opracowania wydawniczego tak skomplikowanej publikacji: pracownikom Wydawnictwa KUL, pani Magdalenie Pokorze, panu Wojciechowi Olechowi oraz pani Krystynie Dziadczyk.

W szczególności dziękuję członkom kierowanego przeze mnie zespołu badawczego: Jadwidze Kowalskiej, dr. Andrzejowi Gładyszowi oraz dr. Gabrielowi Piotrowi Urbanowi. Bez Waszych żmudnych kwerend, cierpliwych poszukiwań nieoczywistych nazwisk w czeluściach archiwów, bibliotek i Internetu, niniejsza publikacja by nie powstała.

Moim Najbliższym – dziękuję za wsparcie, zachętę, wiarę. Za wszystko.

Jarosław Rabiński